

УДК 316.647.5:316.776.4:141.7:005.57

Л. Г. Компанієць
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри ділової комунікації
Запорізького національного університету

О. О. Убейволек
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри ділової комунікації
Запорізького національного університету

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Головною характерною рисою розвитку суспільства є прагнення людства до розширення взаємозв'язку між різними країнами, народами, народностями, їхніми культурами. У полікультурному середовищі, що вимагає від кожного певних ціннісних настанов, комунікативних навичок і поведінки, толерантність стає цінністю, яка може бути базисом для комплексу гуманістичних цінностей, спрямованих на врегулювання міжособистісних, міжгрупових і міжкультурних взаємовідносин, таких як людяність, взаємоповага, свобода вибору, демократія, права людини. В умовах міжкультурної взаємодії толерантність посідає місце універсального принципу людської життєдіяльності. На цьому тлі варто визнати, що саме філософія, котра швидко реагує на зміни станів суспільства, розглядає фундаментальні узагальнення процесів, які відбуваються в суспільстві [1]. Такі процеси стають об'єктами теоретичних досліджень у таких філософських дисциплінах, як соціальна філософія, філософія менеджменту, філософія спілкування; у теорії соціальних комунікацій; у соціології комунікацій.

У сучасній науковій літературі існують різноманітні підходи до вивчення проблеми толерантності. У філософії найбільш глибоко проблеми толерантності розробляються М. Хом'яковим – у сфері середньовічної філософії, а пізніше – в англо-американській теорії; В. Лекторським, який розробив філософські моделі толерантності і створив класифікації цього явища; В. Золотухіним, котрий вивчав толерантність як проблему філософської антропології; Н. Юровських, який розглядав толерантність як особистісний і культурний феномен; Н. Кругловою, яка вивчала генезис і типологію толерантності; Е. Магометовою, котра розглядала толерантність як принцип культури; В. Миримановим, який вивчав у соціально-філософському плані толерантність як екзистенціальний стан людини; С. Хамовою, яка розробляла управлінські моделі формування етнічної толерантності. Толерантність у парадигмі філософії освіти вивчала останнім часом російська дослідниця Л. Головата. Психолого-педагогічному аспектові цієї теми присвячені роботи К. Грауманова, Д. Зінов'єва, П. Комогорова, К. Уэйна. У психологічних дослідженнях толерантність розглядають як стійкість Ф. Горбов, В. Лебедев, Е. Милерян, В. Суворова, А. Петровський, М. Ярошевський. У працях Д. Альбертса, І. Бінька, Н. Брусніцина, С. Гриняєва, В. Іванова, В. Карпенка, В. Круглова та інших розглянуто певні аспекти нетолерантного поведіння в інформаційному просторі. Ці науковці досліджують проблему з погляду інформаційної безпеки й інформаційних війн.

Проблему толерантності в полікультурному просторі порушували у своїх роботах чимало дослідників – фахівців різних галузей знань: політології, філософії, соціології, соціальної психології, інформації, інформатики тощо. Аналізуючи різні підходи до толерантності, здійснені різними авторами, можемо визначити, що толерантність розглядалася вченими як соціальна цінність, норма соціального життя, принцип людських взаємин, поведінки, особистісна якість.

Актуальність звернення до проблеми толерантності зумовлена передусім реальністю існування полікультурного середовища України та переосмисленням цінностей сучас-

ного етапу розвитку країни. Метою статті є аналіз основних ідей і принципів формування толерантності у філософській літературі та вивчення ролі феномена толерантності як одного з найсуттєвіших чинників стабільності в суспільстві й важливої детермінанти ефективності міжкультурної комунікації в глобальному соціокультурному просторі.

Першими до питань толерантності зверталися ще античні філософи. Утім тодішнє розуміння і трактування поняття толерантності як соціокультурного явища відрізнялося від сьогоденного. Тоді стихійне сприйняття толерантності включало повагу до людської гідності. Мотиви толерантності спостерігаються в працях таких мислителів, як Аристотель, Геракліт, Антифон, Сенека та інші. Наприклад, уже Аристотель визначає терпимість як можливість рівноцінного існування речей і людей [2]. Спостерігаючи різність людей, як природну, так і культурну, мислителі давнини намагалися знайти шляхи до гармонізації людських взаємин. Дослідники історії філософії наполягають на тому, що першою формою толерантності була віротерпимість, ідеї якої коріняться в етичному ученні раннього християнства (М. Мириманова, М. Хом'яков).

Як суспільне явище толерантність віддзеркалювала потребу у виявах релігійної терпимості під час діалогу та взаємодії різноманітних культурних традицій і практик, слугувала однією з підстав для пізнання інших культур, створювала передумови розуміння і прийняття. Тоді на тлі виникнення й розвитку релігійного розмаїття важливою стала проблема терпимого ставлення до представників інших релігій, інших культур.

Категорія толерантності в процесі історико-культурного розвитку отримала деякі зміни, що пов'язані передусім зі зміною міжособистісних відносин у суспільстві. Розуміння суспільством поняття «толерантність» пройшло еволюцію від «пасивного спостереження», «очікування», «поблагливісті до чужої думки», яке відзначається в трактуванні цього терміна до XIX століття, до дієвої умови соціалізації в системі суспільних відносин у XX столітті [3, с. 98].

Поняття «толерантність» (із латинської *tolerantia*) у різних мовах трактується як терпимість. Феномен толерантності характеризується не тільки морально-нормативним, а й глибинним соціально-позитивним змістом. Виходячи із цього, можемо констатувати, що толерантність, безумовно, належить до філософських категорій, оскільки позначає спосіб взаємин, особливості свідомості. Толерантність із позицій філософії визначається як світоглядне явище, яке віддзеркалює універсальне правило активного ставлення до «іншого». Це пов'язано з тим, що нетолерантність провокується самим життям: руйнування традиційних стосунків, складність соціальних структур, що зростає, сприяють виникненню конфронтації між різними життєвими стратегіями. XX століття породило філософію ненасилля та ненасильницький рух, покликаний розірвати це коло [4, с. 46].

Як би ми не розуміли толерантність сьогодні, безсумнівно, історично й за своєю сутністю вона є альтернативою насиллю, а саме: заміщує насилля в конфліктах, зумовлених протилежністю світоглядних позицій, становить ненасильницький спосіб їх вирішення. Толерантність робить можли-

вою співпрацю між індивідами, які дотримуються несумісних переконань і вірувань [5].

Толерантність у всі часи вважалась однією з основних цінностей суспільства. Відомий дослідник толерантності М. Хом'яков зображує процес становлення толерантності як цінності загалом без урахування національної специфіки [5].

У європейській філософії слово *tolerance* вперше з'являється в 1361 році та пояснюється «як здатність терпіти біль». Уже з XVI століття поняття «толерантність» стали використовувати в значенні «дозвіл», «стриманість» [6]. Із цього часу толерантність трактується і як поступка в питаннях про релігійні свободи. Віротерпимість є першою й домінуючою формою вияву толерантності. Найважливішим періодом у її становленні як суспільно значущого принципу була епоха Нової доби, коли проблема толерантності вирішувалась у формі відповіді на два основні питання: які принципи співіснування конкуруючих церков і якими повинні бути взаємовідносини між світською та духовною владою. Розширення значень категорії «толерантність» в історичному контексті у філософській і політичній думці Нової доби насамперед пояснювалося потребою знаходження дієвих можливостей для пошуку шляхів зменшення негативного впливу релігійних конфліктів на суспільство. Воно стало інтелектуальною відповіддю на тогочасні виклики, породжені релігійними війнами тієї доби. Наприкінці XVII століття, в 1685 році, з'явився відомий трактат британського філософа Дж. Локка «*Epistola de tolerantia*» («Листи про толерантність») [7, с. 92]. Філософська категорія толерантності формулювалася в цьому творі в контексті існування проблеми релігійної нетерпимості. У роботах Дж. Локка артикулював триаду, яка відображає визначальні особливості ліберальної західної цивілізації: «свобода – закон – розум» [8, с. 39].

Із праць Дж. Локка стає зрозумілим трактування можливостей існування вільного розуму в контексті толерантності: розум неможливий без свободи думки, без свободи дослідження, сумніву, без релігійної свободи, без толерантного ставлення до іншої віри, інших поглядів на світ. Отже, дослідник робить світоглядний висновок, який багато в чому визначає новочасну філософію: свобода думки, слова, релігійних переконань є запорукою свободи в усіх інших сферах [8, с. 41].

Екзистенціаліст і релігійний філософ Габріель Марсель у праці «Феноменологія і діалектика толерантності», досліджуючи релігійні та екзистенційні виміри цього явища, дійшов висновку, що толерантність внутрішньо іманентна людям. В екзистенціальному вимірі толерантність як цінність і ключова детермінанта особистісної свободи з'явилася ще в Д. Мілля («Про свободу»). Ця категорія трактується ним не тільки як чинник існування свободи, а і як засадничу передумову для існування індивідуальності. Толерантність стає запорукою свободи індивіда від державного втручання в його приватне життя і впливу більшості суспільства на нього, свобода сприяє різноманіттю світу, саме в цьому полягає цінність толерантності [9, с. 69].

Уже у XX столітті, коли відбувалося поступове переосмислення проблем і підвалин щодо культурного діалогу й лунала критика концепцій євроцентризму, толерантність поступово ставала однією з домінуючих характеристик, завдяки якій уможливлувалися співіснування та міжкультурна взаємодія. Так, один із фундаторів філософського конструктивізму К. Леві-Стросс фактично обґрунтовував цінності міжкультурних діалогів збереження самотності й розмаїття: «Світова цивілізація може бути тільки коаліцією у світовому масштабі культур, кожна з яких зберігає свою самотність. ... Треба врятувати факт розмаїтості, а не історичне стримування, що надається йому кожною епохою... Толерантність не є споглядабельною позицією, роздачею індульгенцій тому, що було, і тому, що є. Це динамічна установка, вона полягає в передбаченні, розумінні й просуванні того, що бажає бути...» [4, с. 48].

Окреслені нами філософські напрями досліджень питань толерантності в межах комунікативних проблем зага-

лом і проблем міжкультурної комунікації зокрема дають змогу проаналізувати сам термін «толерантність» і визначити його смислові акценти.

Сучасні українські філософи, соціологи, політологи, політичні та громадські діячі на перше місце ставлять проблеми терпимості й розуміння всіх точок зору на сучасну ситуацію. На цьому тлі найбільш актуалізувалося поняття «толерантність». Максимально демократичне розв'язання можливих суперечок, зіткнень, конфліктів можливе за апелювання до суспільного миру, національної злагоди, до толерантного ставлення сторін щодо одна одної та розгляду його як підґрунтя примирення ворогуючих у конфліктних ситуаціях без застосування сили й насильства.

Для української мови поняття «толерантність» відносно нове, однозначного тлумачення поки що немає. Для того щоб краще зрозуміти походження цього слова, потрібно розглянути його значення в різних мовах [10]: *tolerancia* (іспан.) – здатність визнавати відмінність від власних ідей чи поглядів; *tolerance* (франц.) – ставлення, під час якого людина визнає, що інші можуть думати чи діяти інакше, ніж вона сама; *tolerance* (англ.) – готовність бути терплячим; *kuan rong* (китайська) – дозволяти, приймати, бути щодо інших милосердним; *tasamul* (араб.) – прощення, милосердя, м'якість, терпіння, чуйне ставлення до інших; терпіння – здатність стійко, без нарікань витримувати фізичні або моральні страждання, життєві злигодні тощо. Уміння довго та спокійно витримувати щось нудне, неприємне, небажане тощо.

У словниках із різних наук термін «толерантність» найчастіше розглядається як синонім «терпимості» з посиланням на те, що поняття «толерантність» похідне (від лат. *tolerantia*, що означає терпимість). Толерантність – терпимість у ставленні до інших людей, які відрізняються своїми переконаннями, цінностями й поведінкою. Толерантність – терпимість до чужої думки, віри, поведінки (як основа ідеології політкоректності в ліберально-демократичному русі) [11]. Толерантність – терпимість до іншого роду поглядів, вдачі, звичаїв [12]. Толерантність – якість, що характеризує ставлення до іншої людини як до «рівногідної» особистості. Це ставлення виявляється у свідомому пригніченні відчуття неприйняття, викликане тим, що свідчить в іншому про інакше (зовнішність, спосіб життя, манера мовлення, переконання). Толерантність передбачає спрямованість на розуміння та діалог з іншими, сприйняття й повагу його прав і відмінностей [13]. Таке розуміння закріплене й у Декларації принципів толерантності, проголошеної й підписаної ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р. У ст. 1 говориться, що толерантність формується за сприяння знань, відкритості, неупередженості, спілкування та свободи думки, совісті й переконань, а тому створює можливість для досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру [14].

Толерантність – це передусім активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, означає повагу, сприйняття й розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовиявлення та самовиявлення людської особистості. Розглядаючи толерантність як обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму, демократії й правопорядку, Декларація наголошує на відмові від догматизму й абсолютизму, утвердженні норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини.

Ми вважаємо, що як багатогранне поняття, яке на сучасному етапі розвитку людства характеризує багатоманітність відносин на всіх рівнях людських стосунків, толерантність – важливий елемент (детермінанта) ефективності міжкультурної комунікації, міжкультурного спілкування в глобальному соціокультурному просторі, необхідна умова суспільного єднання людей-носіїв різних культурних традицій, релігійних вірувань, політичних переконань. При цьому толерантність не є синонімом поборжливості ставлення до іншого та вимушеного примирення з осудними явищами. Толерантність повинна бути ключовим моральним принципом громадянського суспільства, в якому немає міс-

ця абсолютизованій терпимості щодо замахів на свободу та гідність людини.

Не потрібна толерантність там, де є повна симпатія, консенсус, де є діалог, можливість комунікації загалом. Толерантність – це «шлях до діалогу» [9, с. 70], шлях уникнення суперечки, а отже, пошук і віднайдення істини, порозуміння. Тільки в «поєднання з протилежною думкою» (Сократ) досягається істина – те «серединне», що лежить між двома поглядами, між двома думками, те, що належить до «третього світу» (К. Поппер). Жити в полікультурному середовищі, у глобалізованому соціокультурному просторі, де переважають не вертикальні, а горизонтальні цінності, – означає «жити самому й дати жити іншому». Це, мабуть, сьогодні є виявом найкращої «турботи про світ», «турботи про інших» і «турботи про себе».

Отже, проблема толерантності широко досліджуються у філософських та інших науках, що дало нам змогу дати своє розуміння цього феномена, а саме: толерантність розглядається як універсальна умова існування людини, умова успішного діалогу, гарантія продуктивної діяльності та взаємозв'язку людей у межах однієї культури й у просторі міжкультурних відносин. Розглянувши численні погляди на поняття «толерантність» і проаналізувавши визначення цього поняття, можна зробити висновок, що, щоб запобігти конфліктам у суспільстві, основою якого є розмаїття, потрібно на перше місце в суспільних відносинах поставити впровадження толерантності, що призводить до єдності в різноманітті, пошуку компромісів, поважного ставлення до інших, особистої відповідальності.

Сьогодні відкритим залишається питання про цілісність і систематизованість наукових досліджень щодо толерантності як комунікативної властивості особистості й соціуму, її значення для ефективної міжкультурної комунікації в глобальному соціокультурному просторі.

Література

1. Світоглядні імплікації науки / [В.С. Лук'янець та ін.]. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 408 с.
2. Асмус В.Ф. Античная философия / В.Ф. Асмус. – М. : Высшая школа, 2001. – 400 с.
3. Степанов С.П. Формування толерантності як невід'ємної складової сучасного фахівця / С.П. Степанов // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2010. – № 53. – С. 98–101.
4. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критичизме / В.А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46–54.
5. Хомяков М.Б. Толерантность: парадоксальная ценность / М.Б. Хомяков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.old.jourssa.ru/2003/4/4ahomiakov.pdf>.
6. The Oxford dictionary of English Etymology. – Oxford, Clarendon Press, 1982. – 578 p.
7. Локк Дж. Послание о веротерпимости / Дж. Локк // Сочинения : в 3 т. – М., 1988. – Т. 3. – 1988. – С. 91–135.
8. Гусев В.И. Идея свободы у философии Д. Локка / В.И. Гусев // Научные записки НаУКМА. – К., 2001. – Т. 19 : Філософія і релігієзнавство. – 2001. – С. 39–43.
9. Ковадло Г.П. До питання про цінність толерантності у сучасному світі / Г.П. Ковадло // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2005. – № 51. – С. 69–72.
10. Толерантність різними мовами : матеріали Відділу освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita-selid.ucoz.ua/load>.
11. Политическая наука : [словарь – справочник] / сост. проф. пол. наук. И.И. Санжаревский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/234/Толерантность>.

12. Философский энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3483/ТОЛЕРАНТНОСТЬ.

13. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / под ред. В.С. Степина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3483/ТОЛЕРАНТНОСТЬ.

14. Декларация принципов толерантности ЮНЕСКО від 16.11.1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503.

Анотація

Компанієць Л. Г., Убейвольк О. О. Толерантність як детермінанта ефективності міжкультурної комунікації: соціально-філософський аспект. – Стаття.

У статті запропоновано аналіз наукових доробків філософів із проблем толерантності в процесі міжкультурних комунікативних відносин. Розглянуто еволюцію феномена толерантності, трансформацію розуміння відповідного феномена в процесі зміни соціокультурного простору. На основі систематизованих підходів до досліджуваного питання розглядається розуміння самого поняття «толерантність» у різних мовах. Висвітлено зміни в інтерпретації толерантності, від констатації потреби в терпимості в релігійній сфері, етичній площині, налагодження міжкультурного діалогу між різними спільнотами до дієвого елемента (детермінанти) ефективності міжкультурної комунікації в системі суспільних відносин у глобальному соціокультурному просторі.

Ключові слова: толерантність, соціокультурний простір, міжкультурна комунікація, взаємодія, терпимість.

Аннотация

Компанієць Л. Г., Убейвольк О. А. Толерантность как детерминанта эффективности межкультурной коммуникации: социально-философский аспект. – Статья.

В статье предложен анализ научных исследований философов по проблеме толерантности в процессе межкультурных коммуникативных отношений. Рассмотрена эволюция феномена толерантности, трансформация понимания соответствующего феномена в процессе изменения социокультурного пространства. На основании систематизированных подходов к исследуемому вопросу рассматривается понимание самого понятия «толерантность» в разных языках. Разъясняются изменения в интерпретации толерантности, от констатации потребности в терпимости в религиозной сфере, в этической плоскости, налаживания межкультурного диалога между разными сообществами до действующего элемента (детерминанты) эффективности межкультурной коммуникации в системе общественных отношений в глобальном социокультурном пространстве.

Ключевые слова: толерантность, социокультурное пространство, межкультурная коммуникация, взаимодействие, терпимость.

Summary

Companiyets L. G., Ubeyvolk O. A. Tolerance as a determinant of intercultural communication efficiency: socio-philosophical aspect. – Article.

This paper offers the analysis of philosophers' research on tolerance in the process of intercultural relations. The evolution of tolerance phenomenon, the transformation of understanding of this phenomenon is examined. The understanding of the term "tolerance" in different languages is considered on the basis of systematized approaches. The article gives some explanations about the changes occurring in the interpretation of tolerance: from the patience in religion, in ethical sphere, the developing of intercultural dialogue between various social groups to the acting determinant of intercultural communication efficiency in the system of social relations in globalised socio-cultural space.

Key words: tolerance, socio-cultural space, intercultural communication, cooperation, patience.